

RUDAŠ JUTKA

Maribori Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom
Tanszék

A fordítás(irodalom) és az irodalmi többrendszerűség

Összefoglaló

Az irodalmi többrendszerűség kulturális kontextusban olyan dinamikus többrendszerűség-konceptió, mely képet ad a lefordított irodalomról és annak helyzetéről, valamint a szomszédos kultúrák kapcsolatának dinamikus mechanizmusáról. Fontos, hogy a hazai szerzők irodalma mellett minden korszerű többrendszerűségben (*polysystem* (PS)) a lefordított irodalom korpuszának is jelen kell lennie, mert különös szerepet játszik/játszhat az adott többrendszerűségben. Mivel a lefordított irodalom nagymértékben az adott kultúrát is hordozza, ezért a kultúráközi érintkezés lényegi eleme. Ugyanakkor a fordítás nemcsak a másik kultúra közvetítésének a metaforája és megoldandó nyelvi probléma, hanem ennél bonyolultabb. Tanulmányom a kultúrák érintkezésének és a kulturális megértésnek a kérdéseit tárgyalja, nagyobb hangsúlyt szánva a fordítás/fordíthatóság problémájának a magyar-szlovén fordításiirodalomban.

Kulcsszavak: fordítás, közvetítés, kultúráköziség, irodalomköziség, irodalmi többrendszerűség.

Az irodalmi többrendszerűség kulturális kontextusban olyan dinamikus többrendszerűség-konceptió, mely képet ad a lefordított irodalomról és annak helyzetéről, valamint a szomszédos kultúrák kapcsolatának dinamikus mechanizmusáról. Fontos, hogy a hazai szerzők irodalma mellett minden korszerű többrendszerűségben (*polysystem* (PS)) a lefordított irodalom korpuszának is jelen kell lennie, mert különös szerepet játszik/játszhat az adott többrendszerű-

ségben. Mivel a lefordított irodalom nagymértékben az adott kultúrát is hordozza, ezáltal a kultúraközi érintkezés lényegi eleme. Ugyanakkor a fordítás nemcsak a másik kultúra közvetítésének a metaforája és megoldandó nyelvi probléma, hanem ennél bonyolultabb. Tanulmányom a kultúrák érintkezésének és a kulturális megértésnek a kérdéseit tárgyalja, nagyobb hangsúlyt szánva a fordítás/fordíthatóság problémájának a magyar–szlovén fordításirodalomban, mindenekelőtt Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című művében.

A szövegek mélyszemantikája (Ricoeur) egy új világlátást hoz létre, s egy lehetséges világról beszél. Ezért lett a fordítás/fordíthatóság problémaköre a kultúraköziség kiemelkedő tárgyköréé. Nyelvünkkel jelképezett különbségeinkben élünk, a fordítás pedig a saját nyelvünk határain túlmenő megértetés lehetősége, s egy idegen irodalmi szöveg olvasásakor egy idegen nyelvi világba lépünk be, le kell győznünk eddigi világtapasztalataink előítéleteit és korlátait, csak így tudjuk átadni magunkat a másnak, és megismerni a másik világot. Egyre jobban érvényesül azon eszme, mely szerint a nyelv, a kultúra és a gondolkodásmód szorosan összefüggenek, és mivel a nyelvek eltérőek egymástól, ezért a gondolkodás, a világlátás is eltér különböző nyelvek esetében. Nyelv-kultúra-gondolat éppen elválaszthatatlanságuk miatt okoz kétszeres nehézséget a fordítónak. Saját tapasztalataim alapján meggyőződésem, hogy a fordítás a tisztán formális és lingvisztikai megközelítéssel szemben a kultúra szerepét hangsúlyozza. Ezen elv szerint nem maguknak a nyelvi elemeknek, hanem azoknak a „gondolkodásmódoknak” a fordítása a feladat, amelyek ezekben a nyelvi elemekben megtestesülnek. Természetesen a két nyelv – a forrásnyelv és a célnyelv, jelen esetben a magyar és a szlovén – alaki, grammatikai különbsége miatt a fordítással szinte lehetetlen újraírni a harmonikus intenciót. Esterházy Péter *A szív segédigéi* című szlovénra fordított regénye példaértékű mű arra, hogy a célnyelvben (nyelvi kényszer hatására) ki kell fejezni (nyelvileg létre kell hozni) olyan elemeket, amelyeket a forrásnyelv nem tartalmaz, s ezek hatására a fordítónak jelentős változásokat kell(ett) végrehajtani a szöveg struktúrájában. Tudniillik egy fiú és egy anya halálának az elbeszéléséről van szó. A könyv

szlovén változata már a két nyelv alaki, grammatikai különbsége miatt is „laposabb” lett. A magyar egy szóval – az ő-vel – legalább két személyt (anyát és fiút is) megjelöl, míg a szlovénban erre két különböző névmás áll rendelkezésre (on a fiú, ona az anya), azaz a szlovén nyelv jelöli a nemeket. Mivel a célnyelv más grammatikai eszközkészlettel rendelkezik, esetünkben a változtatás hozzáadást eredményezett. Ezért a szlovén változat túlmagyaráz, vagy a kelleténél többet bocsát előre (megkockáztatom, hogy nem is mindig szerencsésen, ami a fordító értelmezéséből adódik), miközben teljesen nyoma vész a magyar szöveg többértelműségének. A nem mellett ilyen grammatikai eszközök még a személy, a szám, az igeidő jelölése stb., s a magyar művek általában ilyen szinten is átértelmeződnek szlovénre való átültetésük során. Felmerül a gadameri kérdés: A nyelviség híd vagy korlát?¹ Vagyis az irodalmi szöveg, amely a nyelven és általa a világhoz való közelítésen keresztül vagy összeköt, vagy elválaszt bennünket. A nyelv voltaképpen minden világmegközelítést közvetít.² Azonban egy szöveg felfogásában több minden játszik szerepet: az előzetes megértés, értelemelvárás és ezáltal mindenféle, a szövegen mint olyanon kívüli körülmény is.³ Vajmi kevés csak az idegen nyelv jelrendszerét és a nyelvi rendszer felépítését ismerni, csak a grammatika és a lingvisztika perspektíváját szemügyre venni. A szövegek bizonyos absztrakciót is magukban foglalnak, szükséges hát a hermeneutikai szempont. Nemcsak az a fontos, hogy miként lehetséges fordításban közölni valamit, hanem az is, hogy mit közöl az eredeti szöveg. Fordításkor tehát a

¹ „Híd-e, amely révén valaki másokkal kommunikál s a másság sodró folyama fölött önazonosságokat épít; vagy korlát, amely határt szab saját önfeladásunknak és elzár minket a lehetőségtől, hogy magunkat teljesen kifejezzük és közöljük” (Gadamer 1991: 18, 22).

² „A szöveg fogalma mint a nyelviség szerkezetének központi kategóriája csak az interpretáció fogalmából kiindulva alkotható meg; hiszen a szöveg fogalmát egyenesen az jellemzi, hogy csak az interpretációval összhangban és belőle kiindulva mutatkozik meg – mint voltaképpen adott és megértendő” (Uo., 24).

³ „Ez teljesen világossá válik idegen nyelvekről történő fordítás esetén, ahol az idegen nyelv ismerete pusztá előfeltétel. Amikor egyáltalán ‘szövegről’ beszélünk ilyen esetben, azért tesszük, mert azt nem csak megérteni kell, hanem egy másik nyelvre át is kell ültetni” (Uo., 26).

megzavart vagy a megnehezített megértési szituációkat a tolmácsnak (a fordítónak) kell áthidalnia úgy, hogy a megértendő értelmet át kell vinnie egy másik nyelvbe. De mivel a szöveg értelmét egy másik nyelvi világban kell megérteni, ezért mondja Gadamer, hogy minden fordítás már eleve értelmezés, ugyanis mindig a fordításban válik teljessé az értelmezés, amelyben a fordító részesíti a számára eleve adott szöveget.

A másik (szöveg)világ, mellyel fordításkor találkozunk, nemcsak idegen, hanem vonatkozásokkal teli más világ. Mivel a szövegek kultúrába ágyazottan léteznek, működésbe hozzák az implicit kulturális jelentéseket, a dilemmák megoldása nem a szótárakban lelhető fel, a fordítóknak folyamatosan döntenüik kell a nyelv által hordozott kulturális jelentéseket illetően, és meg kell ítélnüik, hogy a két különböző világ, melyekben ezek a jelentések honosak, milyen mértékig tekinthető „azonosnak” (Simon 2004: 180). Voltaképpen nem a grammatika és nem a szókincs, hanem a nyelvhasználat az a mozzanat, ahol a legközvetlenebbül megjelenik a nyelv, kitágítva a gondolkodást az életmód és a világnézet irányába. „A nyelv jelensége nem elemezhető adekvát módon, ha eltekintünk a kontextuális megfontolásoktól, melyek a beszélők szándékaival, a beszélők és hallgatók közös föltevéseivel és háttér-hiedelmeivel, valamint a párbeszédék aktuális történeteivel kapcsolatosak” (Margolis 1982: 175). Az irodalmi szöveg létét a kontextus garantálja, s így a szöveg jelentése a kontextus függvénye. Ha a kontextus a jelek halmaza, akkor „a szöveg kontextusának számít minden, ami az értelmező számára a szöveg jelentését biztosítja. [...] Ennek az a következménye, hogy a szöveg nem »magától« jelent, nincs »jelentése« (nem rendelkezik vele), hanem felruháztatik azzal, a szövegnek az értelmező tulajdonítja a jelentést” (Kálmán C. 1990: 117).

Megállapítható, hogy az irodalmi szövegekben, jelen esetünkben Esterházy Péter szövegeiben is sok a szimbolikus információforrás, amelyek a valóság modelljei, kulturális minták. Ezek a kulturális minták jelentéseket hoznak létre. Szövegei jelentéshorizontját csak úgy tudjuk megérteni, ha észrevesszük és felfogjuk a szimbólumok, allúziók működési szándékát, azokat a rejtett

információkat, amelyekben valami új föltérképezésének a lehetősége rejlik, ha ki tudjuk bontani a nyilvánvaló jelekből azt, ami úgy tűnik, hogy rejtetten bennük van. Vajon meg tudja-e érteni minden egyes olvasó a referenciáknak azt a teljes univerzumát, melyet mondjuk Salman Rushdie egy regénye tartalmaz? – kérdezi Sherry Simon *A kultúra és a fordítás határainak újragondolása* című írásában. Jelen írásban ugyanezt kérdezhetnénk Esterházy Péter *Harmonia caelestis*ének (2000) referenciáiról is, hiszen a mű megvilágító erejű példáit adja annak, mennyire megkerülhetetlen a referencialitás problémája, amelynek megértéséhez nagyrészt olyan háttértudás kapcsolódik, amelynek ismerete megkönnyíti a jelentésképzést. Az idézések aktusában is valamilyen módon mindig jelen van a források idézésére vonatkozó implicit referencia. A *Harmonia caelestis* „mint meghatározó múltteremtő fikció, kultúra- és történelemértelmező vízió komplex” (Thomka 2003: 61) referenciákkal, kulturális kódokkal, intertextusokkal van teli, amelyek egyfajta művészeti és szellemi kihívást jelentenek. Az úgynevezett igaz- és álreferenciáknak megvan a maguk irodalmi funkciója, működésük nagyon is paradoxális, azaz az irodalmi tényeket a történelmi anyag támasztja alá, és fordítva. Tehát a referenciális vs. areferenciális pólus az Esterházy-féle családtörténeti modellen belül újramondott és folytatható, valamint átírt és megszakított jelentésrétegekben működik. Ebből a szempontból a referenciális vonatkozás a kulturális jegyekben, a hagyományban, az areferenciális pedig a nyelvi megelőzöttségében mutatkozik. Mivel az egymással nem összeegyeztethető idiómák találkozásában nem lehet a jelentéshez közvetlenül hozzáférni, a nyelv részben áthatolhatatlanná válik, s csupán lehetséges jelentéseket sugall, mindez arról tanúskodik, hogy ebben a fordításeffektusok mennyire jelentős szerepet játszanak.

A szlovénra fordított *Harmonia caelestis*ben nagy számban fellelhetők azok a „kultúrspecifikumok” vagy „kulturális reáliák”, melyek az értelmezés konkrét kulturális és asszociációs formáját igénylik. Ennek megértése/fordítása jártasságot előfeltételez, amelyet egy kulturálisan meghatározott közösség ismer, formál. E reáliák ugyanis olyan mentális, érzelmi, társadalmi stb. sémák, amelyek az adott

kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak. Esetünkben a fordítónak egy idegen kultúrát kell föltérképeznie úgy, hogy közelebb hozza az idegen elemeket, mert a cél az, hogy az adott szövegben megértsük az idegenséget, hiszen a szlovén olvasó kulturális kódjai szolgáltatják az említett könyv megértésének paramétereit. Erre az összefüggésre a sokat emlegetett, a HC-ben többször is előforduló kuruc–labanc szembenállás talán a legmegfelelőbb. Ez a szembeállítás a legutóbbi mintegy három évszázadban a hozzátársított gazdag mellékjelentések miatt játszhat fontos szerepet az értelmezésben. A szlovén fordító meghagyta a magyar kifejezést, de mivel a kuruc szó már bekerült a szlovén történelmi terminus technikusok közé, ezért a HC-ben a morfológiai változtatásokkal átvett »kruc« szó áll:

Útközben édesapám egy kuruc csapattal találkozott. Megkérdik tőle a katonák: Mi vagy? Kuruc-e vagy labanc? Az én jámbor apám nem tudta, kikkel áll szemben, és azt mondta nekik, labanc. Erre a kurucok jól elverték. (HC, 23)

Med potjo je moj oče srečal enoto kucev. Vojaki ga vprašajo: Kaj si? Kruc ali labanc? Moj pohlevni oče ni vedel, kdo mu stoji nasproti, in jim je rekel, da je labanc. Zato so ga kruci pošteno prebutali. (HC, 27)

Egy másik példa az „ávó”, „ávósok” reália. A diktatúra nyelvéből kifolyólag ugyan van erre szlovén ekvivalencia is, nevezetesen az „UDBA” megnevezés, de nem lett volna szerencsés e vonatkozási rendszernek a szlovénnal való kicserélése, mert itt explicite magyar referencia feltételezi a valóság megértését, ennek eredményeként a morfológiai változtatásokkal való átvitel mellett döntött a szlovén fordító:

Azt nem lehet állítani, hogy az ávósok kínzásai kellemesek lettek volna, bár Janák Imre kis hal volt, a kommunista mozgalom rutináldozata, de hát az ütés az ütés, a fülbevérzés az fülbevérzés és

a félelem az félelem, ám mindez semmi ahhoz képest, amit cellatársaitól kellett elszenvednie. (HC, 251)

Ni mogoče trditi, da so bila mučenja tajnih policajev, ávóšev prijetna, čeprav je bil Imre Janák majhna riba, rutinska žrtev komunističnega gibanja, a udarec je udarec, kri iz ušes je kri iz ušes in strah je strah, vendar vse to ni bilo nič v primerjavi s tem, kar so mu storili sojetniki. (HC, 291)

Esterházy regénye a *Számozott mondatok az Esterházy család életéből* képe révén olyan összefüggésrendszert is kínál, amely elsősorban a magyar anyanyelvű közösség történeti tapasztalatához kapcsolódik. A HC szlovén fordításakor felmerül annak a társadalmi, megszólítási formának a nehézsége, amely éles különbséget tesz a gróf, a herceg, a fejedelem stb. megnevezések között. A történelem során a mai Szlovénia területén nem voltak olyan nagy társadalmi különbségek, mint Magyarországon, ezért maga a nyelv is másképpen használta és használja e neves személyek, uralkodók megnevező címeit, rangjait. Ennek megfelelően a szlovénban a leggyakoribb a von, a baron, a grof, a knez és a vojvoda cím. Van azonban egy érdekesség: a magyar herceg szóra a szlovén három különböző megnevezést alkalmaz. A magyar hercegnek megfelel a szlovén *knez* kifejezés, ugyanakkor a magyar herceg a szlovén *vojvodát* is tükrözi, de a magyar herceg szlovénul *princet* is jelent. A fordításban ez a konkrét „történelmi” személyhez kötődő titulussal párosul. Az említett könyv fordításakor nehézséget okozott a grófnő és a grófné páros ekvivalenciája is, mert a grófné a szlovén nyelvben ismeretlen, de a fordítási megoldás nagyon frappáns lett a grófnő=grófica és grófné=grófinja ekvivalenciával. A *Harmonia caelestis* két történetet visz színre: az édesapák mozaikképeit, valamint az apa személye köré épülő családtörténetnek is nevezhető egységet. A magyarban az apa szónak a grammatikája számos olyan árnyalatot képes kifejezni, melyek más nyelvekben nehézkes körülírásokkal lehetségesek csak. Mivel más a magyar és a szlovén nyelv rendszere, a magyar „édesapám” szót a szlovénban körülírással lehet csak

visszaadni, azaz „az én drága apám/drága apám” formulával. A magyar képes egy szóval kifejezni, a szlovén csupán szókapcsolattal, ami mintegy túlmagyarázást, mondhatnám modorosságot eredményez. Ezért a túlmagyarázás, vagy legalábbis a kelletténél nagyobb stílusfokozás kivédése végett az „apám” és az „édesapám” szóra a szlovénban a fordító következetesen az „apám” (oče) és az „én apám” (moj oče) megfelelőt alkalmazta, mely utóbbi az „édesapám” szónak az ekvivalense:

Ment tovább az apám, és most egy csapat labanccal találkozott. Kérdik emezek is: Mi vagy? Kuruc-e vagy labanc? Édesapám most sem tudta, kivel áll szemben, azt sem tudta, ki az, aki azokkal áll szemben, (...) Erre a labancok is jól elverték. (HC, 23)

Oče je šel naprej in srečal enoto labancev. Tudi ti ga vprašajo: Kaj si? Kruc ali labanc? Moj oče niti zdaj ni vedel, kdo mu stoji nasproti, in ni vedel niti tega, kdo je ta, ki stoji nasproti tem, (...) Zato so ga tudi labanci pošteno prebutali. (HC, 27)

E témakörben nem elhanyagolhatók a földrajzi reáliák fordításainak módszerei sem. A HC-ben nyílt magyarázó fordítással él a fordító Pozsony történelmi városának a megnevezésénél. A régi szlovén irodalmi nyelvben ugyan él a Požon városnév, de a mai jelentése teljesen elveszítette értelmét, ezért a fordító meghagyja a régi nevet, valamint magyarázásképpen beilleszti a város ma használt nevét is:

Édesapám – kellő és tapintatos előkészítés után – a szokásosnál korábban kelt föl, hogy még a szelet kenyér levágása, az eszéki híd fölégetése és az Agrobank vezetői elleni büntetőeljárás megindítása előtt elugorják át Pozsonyba, az országgyűlés színhelyére, az új, készülő Magyarország kohójába, a szeretőjéhez. (HC, 65)

Moj oče je – po potrebnih in previdnih pripravah – vstal prej kot običajno, da bi lahko odrezal kos kruha in še pred požigom osiješkega mosta in začetkom kazenskega postopka proti vodjem

Agrobanke skočil v Požon, današnja Bratislavo, na prizorišče državnega zbora, v kovačnico nove, nastajajoče Madžarske, k ljubici.

(*HC*, 72)

Az irodalmi szövegben az értelemvonatkozások szövevénye soha nem merül ki teljesen azokban a relációkban, amelyek a szavak főjelentései között állnak fenn. Az irodalmi mondat terjedelmét éppen a közrejátszó jelentésrelációk, a figuratív nyelvhasználat adják és azok az állandósult szókapcsolatok, amelyek gyakran idiomatizáltak. Ilyenek például a szójátékok is, amelyeknél többértelműségében a szó mint önálló értelemhordozó hivalkodik, díszleg. Ilyenkor a nyelv feladja a közvetlen tárgyi jelentését, és elősegíti a gondolati tükröződések megjelenítését. Irodalmi súlyt adnak a nyelvnek a főjelentéssel együttrezdülő mellékjelentések. Így a szójátékokban önálló értelemegységek vannak egymás ellen kijátszva, amelyek szétvetik a beszéd egységét, és megkövetelik, hogy egy magasabban reflektált értelemvonatkozásban értsük meg őket.

Esterházy Péter *HC*-je bizonyos részeinek erősen kulturálisan kódolt szójátékai többretegűek, és az értelemelvárást különböző szintekre terjesztik ki:

Anyám tüstént fölriadt, felkönyökölt a párnái közül (mindig négy-öt párnát használt, kicsiket, nagyobbakat, keményet, puhát, cihával, anélkül; kevesebb boldogtalan lett volna), s leste apám száját, aki apám édes félálomban éppen azt lehelte maga (s persze anyám) elé, hogy teszem azt, Ágnes (értsd: vonzott, mint egy jó elektromágnes) vagy Mariann (értsd: imádtuk mindannyian, de ő csak engem akart, még ma is tart, ha nem jön Elemér, ki minden lyukba mindig belefér).
(*HC*, 189)

Mama se je pri priči prebudila, se privzdignila med blazinami (vedno je uporabljala po štiri blazine, pet blazin, majhne, velike, trde, mehke, v prevleki in brez nje; če bi jih bilo manj, bi bila nesrečna) in prežala na očetova usta, ki so v očetovem polsnu prav tedaj dahnila

predse (in pred mojo mamo), recimo, Bernardet (razumi: privlačna kot dober elektromagnet) ali Vali (razumi: vsi smo jo oboževali, a ona mene je hotela, ljubezen se ne bo izpela, dokler ne pride Dane, ki v luknjo venomer zadane). (HC, 219)

Az Ágnes–elektromágnes, Mariann–mindannyian és az Elemér–ki minden lyukba mindig belefér szókapcsolatoknak hangzása fontos, hogy a fordításban is megmaradjon. A szlovén változat zseniálisan él ezzel a formulával, szlovén szóláshasonlattal ez a rész szinte ekvivalens az eredetivel, igaz azonban, hogy a kulturális allúzió, referencia, intertextus – mely a Mesélj a nőkről, mesélj a nőkről...⁴ 1960-as évekbeli magyar slágerre rímel – teljesen eltűnik.

Ehhez hasonló az *úr-ír* szójáték is, amely a szlovén változatban ötletszerűen van megoldva:

Édesapám azért úr (elírás; ír), azon célból, az a célkitűzése, hogy bizonyos összefüggéseket teremtsen, mintegy hidat verjen az ég fényei s a halál íze közé. (HC, 310)

Moj oče gospodari⁵ (pomota; pisari) zato, s tem namenom, s tem ciljem, da bi ustvaril določene sovisnosti, da bi nekako potegnil most med lučmi neba in okusom smrti. (HC, 359)

A nyelvjátszékeffektus ezen példája felidézésével EP megerősíti a nyelvhasználat fontosságát, miközben e nyelvjátékon keresztül lényegében az ironikus szóalakvegyülését vonatkoztatja az elbeszélői tevékenységre.

A regényben az idézetrendszer is ironikus. Mivel a *Harmonia* fordításai a magyar kultúra fordításai is egyben, vigyázni kell a kultúrához/történelemhez szorosan kapcsolódó idézetekkel. Ennek példájául a következő idézet szolgáljon:

⁴A Mesélj a nőkről, mesélj a nőkről... című, 1968-ban íródott dal referenciául szolgáló sorai: „És jött egy Mariann, / imádtuk mindannyian, / de ő csak engem akart, / még ma is tart, / ha nem jön Anni... / (...) / Ágnes, /vonzott mint egy jó elektromágnes...”

⁵ A *gospodari* szó magyar jelentése a gazdálkodik, viszont a szlovén szótó a *gospod*, mely urat jelent.

Ha megszólal a Himnusz, ha elkezdte Isten áldani a magyart, jó kedvvel, bőséggel, föl kellett állni, például válogatottmeccs-közvetítéskor. (HC, 50)

Če je zazvenela Himna, če je Bog začel blagoslavlјati Madžare s svojo dobro voljo in obiljem, na primer ob prenosih tekem reprezentance, smo morali vstati. (HC, 57)

Nem lenne szerencsés az „Isten, áldd meg a magyart” a szlovén himnusz első sorával helyettesíteni. A magyar olvasó számára az idézett mondat ironikus hangnemű, ráadásul a tartalmával bővül, így ennek észlelése gazdagítja szövegérzékünket. A szlovén fordítást olvasó külföldi viszont a szövegben nem biztos, hogy ráismer a magyar himnusra, így a tartalmi bővítmény elhomályosulása nem befolyásolja a szöveg értelmét, s ezáltal az iróniát akasztja meg. Ezekben az apró nüanszokban is az mutatkozik meg, hogy Esterházy mennyire határtalanul teremt meg a történelmi és poétikai világ sokszínű viszonyát. E világképben az irónia öleli át azt, ami szöveg és referencia meghasadásaként jelenik meg. Ha a megértés ezen feltételeinek körülményei nem világosak, akkor a fordításban az irónia gyakorlása rendkívül bonyolult feladatot jelent, és a lefordított szövegben nehezen igazolható a feltételezés, hogy iróniáról van szó, vagy a külföldi olvasó egyszerűen nem fog(hat)ja fel, hogy irónia gyakorlásáról van szó.

A fenti néhány példából is nagyon erősen megmutatkozik, hogy a nyelv s általa a kultúra, valamint a stílus mennyire fontos a fordításban, mert általuk nyilvánul meg az adott szöveg „szellemi univerzuma”. S ha a fordítást olyan tág értelemben használjuk, mint ahogy erre Iser is rámutatott, akkor a következő állapítható meg. „A rohamosan egységesülő világunkban sok különféle kultúra szoros kapcsolatba került egymással és kölcsönös megértésre törekszik nemcsak kizárólag a saját fogalmai szerint, hanem igyekszik értelmezni a vele érintkező kultúrák fogalmait is. Minél idegenebb a másik kultúra, annál megkerülhetlenebb a fordítás valamilyen formájának alkalmazása, mivel annak a kultúrának a sajátosságai,

amellyel szembe találjuk magunkat, csak úgy érthetők meg, ha a már ismerős talajára vetítjük ki” (Iser 2004: 91). Megállapítható továbbá az is, hogy Esterházy Péter lefordított művei 1986-tól jelen vannak és különös szerepet játszanak, vitát keltenek a szlovén irodalom többrendszerűségében. Tudniillik a hatás-befogadás mechanizmus alakulásakor fontos, hogy egy másik nyelvi-kulturális közösség irodalma a fordítások révén milyen formációkat tud párbeszédképessé tenni, ugyanis a kiadói stratégiák, a magyar irodalmi gondolkodás specifikussága, önmagába, nyelvbe zártsága, valamint kelet-európai, hazai referenciái mind-mind befolyásoló tényezők a fogadtatásnak. A kritikai visszhangokból érzékelhető, hogy Esterházy Péter művészetét a saját idegenségében/másságában tudja a szlovén olvasója a maga számára hozzáférhetővé tenni, még akkor is, ha szövegvilágában olyan források bukkannak elő, amelyek a legmélyebb (magyar) történelmi beágyazódásra hívják fel a figyelmet. Csakhogy a szóban forgó mű megértése, amelyekben szemantikai tényezők, nyelvi és kulturális vonatkozások, ízlés, hagyomány, érzékelési szokások, a nem elmarasztalendő intellektuális döntések játszanak döntő szerepet, jóval összetettebb. A szlovén Esterházy-műveket az avantgarde poétikák, a poszmodern narráció, valamint a tágabb kontextus felől értelmező valóságshorizont, diszkurzív logika, referencialitás, areferencialitás, nyelv stb. felől olvassák. Az értelmezésekben megmutatkozik azon axióma igazsága is, mely szerint a gyakorlati beállítódások, a konkrét kulturális produktumok az adott kultúrának a másságot illető esztétikai stratégiájáról árulkodnak, tudniillik a társadalmi, történelmi és kulturális normák adják azt a repertoárt, amelyre az olvasó az olvasáskor szükségszerűen támaszkodik. A kritikai reflexiókból kiderült, hogy a szlovén olvasónak sikerült ezeket a konvenciókat újrendezni, s a különféle tapasztalásmódoknak juttatott szereppel együtt tudta/tudja olvasni/értelmezni/érteni Esterházy műveit. Az értelmezői pozíciók széles spektruma azonban azt is mutatja, hogy Esterházy-szövegei kiemelkedő helyet foglalnak el mind a magyar, mind az európai próza alakulástörténetének horizontjában, reflexióra készítetik a szlovén olvasókat, a lefordított művek erősítik a kultúraközi érintkezések dinamikáját, a

fordítási irodalom pedig igen fontos tényezője a nyelvi/kulturális átszövődéseknek. S mivel a már többször említett, lefordított Esterházy-irodalom az adott kultúrát szintén jelentős mértékben hordozza, elvárnánk, hogy a céliródalom közvetlen vagy közvetett kölcsönzéseinek a forrása legyen, ugyanis az irodalmi kölcsönhatás, interferencia a kultúraközi érintkezés egyik lényegi eleme. Ez a viszony – magyar-szlovén kontextusban – még várat magára. A lefordított Esterházy művek és cikkek enyhítik az „irodalmi határok” átjárhatatlanságának problémáját, és segítik a kulturális átjárást. Bár szomszédos országok vagyunk, a nyelvi nehézségek, a mentalitásbeli különbségek szülte távolság minden kezdeményezés ellenére lassan számolódik fel.

Bibliográfia

Kiadások

Esterházy Péter 2000. *Harmonia caelestis*. Budapest: Magvető Kiadó.

Péter Esterházy 2013. *Harmonia caelestis*. Fordította Mladen Pavičić. Ljubljana: Študentska založba Beletrina.

Felhasznált szakirodalom

Gadamer, Hans-Georg 1991. Szöveg és interpretáció. Fordította Hévízi Ottó. In: Bacsó Béla (eds.) *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó. 17–41.

Iser, Wolfgang 2004. *Az értelmezés világa*. Fordította Lajosi Krisztina. Budapest: Gondolat Kiadó—ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.

Kálmán C. György 1990. *Az irodalom mint beszédaktus. Fejezet az irodalomelmélet történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Margolis, Joseph 1982. Irodalom és beszédaktusok. Fordította Kálmán C. György. *Helikon*. 1982/2. 174–182.

Rudaš Jutka 2006. *A szellem finom játéka: A kortárs magyar irodalom interkulturális aspektusai*. Budapest: Kijárat Kiadó.

Simon, Sherry 2004. A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. Fordította Sári László. In: N.

Kovács Tímea (eds.) *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 175–215.

Thomka Beáta 2003. A történelem mint tapasztalat, regény és retorika. In: Böhm Gábor (eds.) *Másodfokon: Esterházy Péter Harmonia Caelestis es Javitott kiadás című műveiről*. Budapest: Kijárat Kiadó. 61–76.

The Translation (Literature) and the Literary Polysystem

Jutka Rudaš, University of Maribor, Faculty of Humanities, Department of Hungarian Language and Literature

Abstract

The literary polysystem in a cultural context is a dynamic polysystem-concept, which gives a picture of the translated literature and its situation, as well as the dynamic mechanism of the neighbouring cultures. It is important that the corpus of the literature translated in the polysystem appear along with the literature of domestic authors because it can/may play an important role in the given polysystem. As the translated literature also bears the given culture to a large extent, it is therefore a major element of the intercultural contact. At the same time, a translation is not only the metaphor of conveying the other culture and a language problem to be solved but it is more complicated. The study deals with the questions of contacts of cultures and cultural understanding, by intending to put a larger emphasis on the problems of translation/translatability in the Hungarian-Slovenian translation literature.

Keywords: translation, conveyance, interculturality, interliterature, literary polysystem.

Prevod (književnost) i književni polisistem

Jutka Rudaš, Univerzitet u Mariboru, Filozofski fakultet, Odsek za mađarski jezik i književnost

Sažetak

Književni polisistem u kulturalnom kontekstu je vrsta dinamičke polisistemske koncepcije koja nam daje sliku o prevodnoj književnosti i njenoj situaciji, te dinamičkom mehanizmu odnosa susednih kultura. Važno je da, pored književnosti domaćih autora, u svim modernim polisistemima treba da bude prisutan i korpus prevedene literature, jer on igra/može igrati važnu ulogu u datom polisistemu. Prevedena književnost je sastavni element interkulturalnog kontakta, pošto u sebi nosi veći deo date kulture. Istovremeno, prevod nije samo metafora prenošenja strane kulture i jezički problem koji treba rešiti, već je složeniji od toga. Ova studija se fokusira na pitanja interkulturalnog kontakta i kulturalnog razumevanja, sa naglaskom na problemu prevođenja/prevodljivosti u mađarsko-slovenačkoj prevodnoj književnosti.

Ključne reči: prevod, posredovanje, interkulturalnost, interliterarnost, književni polisistem.